

САМОЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Вінницький національний технічний університет

***Анотація.** З'ясовано, що детермінанта людського капіталу – здоров'я є найвагомішою складовою людського розвитку. Доведено, що здоров'я є загально визнаною цінністю, фактором людського капіталу та передумовою соціально-економічного, демографічного розвитку країни. Розроблений організаційно-економічний механізм розвитку людського капіталу на основі освітньо-медичного чинника.*

Ключові слова: людський капітал, освіта, самозбереження здоров'я, людський розвиток, рівень життя, демографічні втрати.

***Annotation.** It is found out, that factor of human capital – a health is the most ponderable constituent of human development. It is well-proven that a health is the universally recognized value, factor of human capital and pre-condition of socio-economic, demographic development of country. The worked out organizationally-economic mechanism of development of human capital is on the basis of educationally-medical factor.*

Keywords: human capital, education, self-preservation of health, human development, standard of living, demographic losses.

Вступ. Нині найгострішою соціально-економічною та демографічною проблемою України є висока захворюваність та висока смертність працездатного населення (рівень смертності працездатного населення України у віковій групі 30–44 роки перевищує аналогічні показники у країнах ЄС в 5 раз [1]), що, врешті-решт, призводить до зменшення тривалості життя, а отже і до погіршення всіх складових людського капіталу. Отже, загострення проблем пов'язаних із здоров'ям працездатного населення вимагає не тільки вирішення суто економічних проблем, але і побудову концепції його самозбереження. Адже поступ України на шляху європейської інтеграції неможливий без досягнення тих показників людського розвитку, які реєструються в сусідніх європейських країнах.

Аналіз подальших досліджень і публікацій. В Україні складним міждисциплінарним питанням людського розвитку, у тому числі проблемі здоров'я громадян присвячені праці О. Амоші, С. Бандура, Д. Богині, В. Гейця, І. Гнибіденка, О. Грішнкової, М. Долішнього, Т. Заяць, А. Колота, І. Кравченко, В. Куценко, Е. Лібанової, В. Новікова, О. Новікової, В. Онікієнка, С. Пирожкова, У. Садової, Л. Семів, М. Семікіної, В. Стешенко, А. Чухна та ін.

Як свідчать результати досліджень академіка НАН України Е. Лібанової – саме добре здоров'я є фундаментом належної економічної конкурентоспроможності України, якій притаманний низький рівень життя у поєднанні з високим ступенем економічного розшарування, а це веде до масштабного суспільного відторгнення, нерівності доступу до основних соціальних благ, у тому числі до якісного медичного обслуговування, права на здоров'я, безпеку. Це стосується і нерівності за тривалістю життя внаслідок неможливості (небажання) вести здоровий спосіб життя, мати доступ до якісних медичних послуг [2]. Тому виникає цілком справедливе твердження, що важливим пріоритетом покращення індивідуального і суспільного здоров'я є розробка ефективного організаційно-економічного механізму самозбереження здоров'я українців.

Метою статті є обґрунтування важливості для населення цінності здоров'я як ключової детермінанти людського капіталу та розробка організаційно-економічного механізму підвищення рівня людського капіталу на базі освітньо-медичного чинника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Академік НАН України С. Пирожков вважає, що найпершим пріоритетом нації, яка дбає про своє сучасне і майбутнє, має бути збереження, поліпшення здоров'я населення, у тому числі шляхом формування цілісної суспільної системи захисту його життя і здоров'я [3].

В. Онікієнко в науковій праці [4] зазначив, що здоров'я, як і інші цінності, наприклад, освіта, кваліфікація є базою для відтворення і нагромадження людського капіталу.

На думку, В. Новікова нині майже половина осіб працездатного віку має різні хронічні захворювання, що свідчить про низький потенціал здоров'я трудових ресурсів країни. Сучасні

глобалізаційні процеси потребують зміни поведінки українців, у тому числі це стосується пристосування до сучасних умов життя [4]. Тому тут важливо наголосити на важливості проведення реформ, які були б направлені на забезпечення сталого людського і економічного розвитку, у тому числі це має стосуватись створення достатніх умов для самозбереження здоров'я населення.

В. Стешенко стверджує, що саме здоров'я є найвагомішою складовою людського розвитку, а також загально визнаною цінністю, поруч із задоволенням таких потреб як – забезпечення тривалого життя, високого рівня знань, доступ до ресурсів, необхідних для гідного рівня життя [1].

І. Курило в дослідженні [1] наголошує, що подовження тривалості життя людини – це та одвічна мрія й мета людства, реалізація якої видається привабливою за умови збереження сил, здоров'я, життєвої активності, особливо зайнятого населення.

Н. Левчук обґрунтовує в праці [5], що здоров'я є базовою складовою людського капіталу, а хвороби обертаються важким тягарем економічних втрат, тому поліпшення здоров'я населення та підвищення тривалості здорового і трудоактивного життя є важливим чинником і передумовою економічного зростання.

Тому основні зусилля держави, суспільства і кожної людини на сучасному етапі економічного розвитку мають бути спрямовані на поліпшення здоров'я, зниження смертності, збільшення тривалості життя, а здоров'я нації має бути головним пріоритетом серед всіх реформ.

Необхідність самозбереження здоров'я зайнятого населення викликана такими причинами в Україні:

- нерозуміння важливості і сутності профілактики захворювань і формування здорового способу життя у всіх інститутах суспільства;
- дефіцитом фінансування профілактичних напрямків;
- недостатньою відповідальністю громадян за власне здоров'я і здоров'я своєї родини;
- недостатньої координації і взаємодії діяльності міністерств і відомств в напрямку профілактики захворювань і формування здорового способу життя;
- недостатністю здоров'язберігаючого елементу в освітньому процесі;
- недостатньої соціальної реклами в напрямку пропаганди здорового способу життя тощо.

Урядом України неодноразово розглядалась проблема стану здоров'я працездатного населення та його самозбереження та наголошувалось, що здоров'я громадян має розглядатись як вирішальна складова людського капіталу. Тому зниження рівня захворювання і передчасної смертності населення працездатного віку є одним із найважливіших завдань у сфері охорони громадського здоров'я. Актуальність цієї проблеми в Україні посилюється несприятливими медико-демографічними тенденціями, посиленням депопуляції і вагомим внеском передчасної смертності працездатних осіб, особливо чоловіків, у структуру демографічних втрат. На тлі низьких показників народжуваності та середньої очікуваної тривалості життя населення в Україні, на відміну від країн Європейського Союзу і Європи загалом, спостерігається зростання смертності осіб працездатного віку.

Підвищення рівня захворюваності, інвалідності та смертності від будь-яких причин – це пряма втрата людського капіталу України. Під цією втратою можна розуміти суму природного скорочення населення, міграційного скорочення населення та кількості осіб, які отримали інвалідність (втратили працездатність) внаслідок травм на виробництві, в побуті тощо.

Для прикладу в статті проаналізуємо безповоротні втрати людського капіталу через прямі демографічні втрати населення України за період 1995–2015 років (рисунок 1 [6]). З рисунку 1 видно, що протягом 1991–2015 років спостерігається процес депопуляції населення України, а отже, відбувається процес знецінення людського капіталу України. Так, протягом цього періоду прямі втрати людського капіталу за рахунок природного скорочення склали більше 8 млн. осіб, а з 1995 року (як видно з рисунку 1) – 5,5 млн. осіб, а це за своєю суттю втрата трудових ресурсів, які в майбутньому могли б стати фактором економічного зростання нашої країни (оскільки значна кількість осіб помирає в трудоактивному віці). Відомі й інші невтішні дані, які також негативно впливають на людський капітал. Так, за офіційними даними, близько 30% нинішніх 20-річних юнаків ризикують не дожити до пенсійного віку, що означає – крім зменшення людського капіталу України – загрозу національній безпеці України.

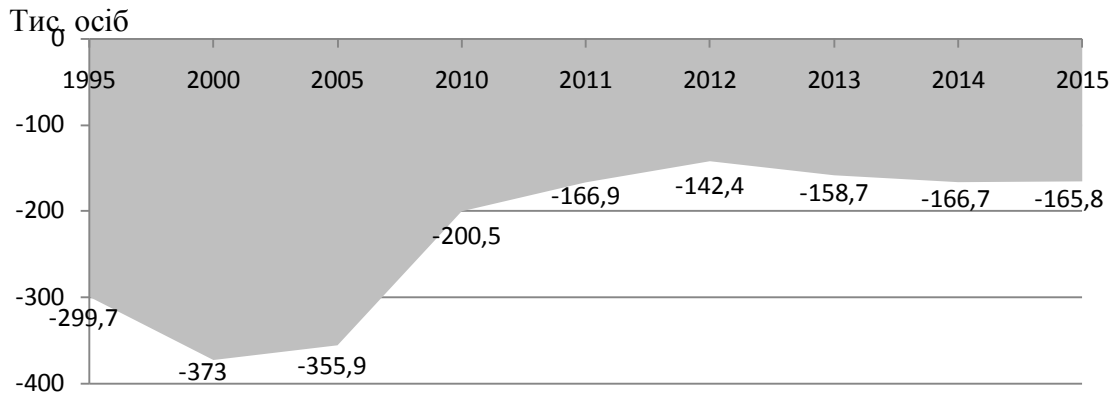

Рисунок 1. Прямі втрати людського капіталу за рахунок природного скорочення населення України

Джерело: складено автором за [6].

Основною причиною втрат людського капіталу через демографічну складову є погіршення економічних та побутових умов, поява невпевненості, нестабільності, що призвело до численних тривалих стресів, захворювань, суїцидів. Економічна криза зруйнувала систему медичного обслуговування, а це, в свою чергу, знищило систему профілактичних медичних оглядів. Зменшення кількості ясел та дитячих садків загострило проблему народжуваності. Безробіття також негативно впливає на стан здоров'я населення, оскільки люди менше почали слідкувати за своїм здоров'ям. Величезний негативний вплив має і багаторазове подорожчання і ліків, і, фактично, медичної допомоги в цілому.

Так, відомий вчений-демограф України В. Стешенко вважає [7], що гіпотетичні резерви подовження тривалості життя населення України (нині вона в середньому становить 71,4 роки) за умови повної ліквідації смертності від нещасних випадків, убивств, самогубств та інших зовнішніх чинників становлять близько 7,5 року життя для чоловіків і 3 років – для жінок. Крім того, розрахунки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України свідчать, що скорочення смертності чоловіків у вікових групах 35–39 років і старше лише на 10% зберегло би біля 400 тис. осіб щорічно. Отже, враховуючи стрімке зменшення чисельності населення України та достатньо високий рівень смертності від зовнішніх причин, у тому числі й через травми на виробництві, професійні захворювання, забезпечення здоров'я та безпека життя людини мають розглядатися як важливе джерело збереження та розвитку людського капіталу України.

С. Мельник, П. Коропець вважають, що в сучасних умовах розвитку економіки виникає необхідність управління якістю життя взагалі та якістю трудового життя, зокрема, як з боку держави, так і з боку регіональних органів влади й керівників підприємств та організацій. Значущість цієї проблеми зростає з огляду на те, що людський ресурс в умовах демографічної кризи країни стає найдефіцитнішим ресурсом [9].

Так, академік НАН України С. Пирожков [10] відмічає, що модель стабілізації чисельності населення в Україні малоймовірна. Тому слід розробити довгострокову соціально-демографічну політику держави з урахуванням зазначеної тенденції, особливу увагу слід приділяти якісним характеристикам населення – рівню освіти, здоров'я, якості життя тощо, скорочення ж трудових ресурсів є загрозливим для економіки України, а праця стає дефіцитним ресурсом.

Для розуміння важливості медико-біологічної, соціально-економічної категорії «здоров'я» розглянемо сутність концепцій людського розвитку та людського капіталу. В соціології використовується загальнозживане визначення поняття «розвиток», під яким розуміють незворотні, спрямовані, закономірні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, тоді як звичайні зміни характеризуються зворотністю, циклічністю, відтворюваністю. Основою розвитку мають бути якісні перетворення в суспільстві, наприклад, зміни в людському капіталі України, особливо його якісної складової – здоров'я.

В цілому трудова діяльність, процес зайнятості виступають сполучною ланкою між економічним зростанням та людським розвитком. Тому процеси, що відбуваються в трудовій

сфері, і параметри, які їх характеризують, розглядаються важливими елементами системи, що забезпечують її розвиток. Відомо, що без трудової діяльності для суспільства не може бути людського розвитку, оскільки зникають матеріальна основа цього розвитку і стимули, що забезпечують у майбутньому затребуваність результатів цього розвитку.

Так, на думку В. Близнюка, саме в умовах кризи – освіта, кваліфікація, здоров'я індивідів має розглядатись не тільки як результат, але й як елемент економічного розвитку [11].

О. Ривак, М. Небава вважають, що за умов вичерпання екстенсивних чинників економічного зростання та необхідності запровадження нових технологій, вирішального значення набувають інвестиції в людський капітал, які є запорукою інноваційного розвитку нашої країни. Вирішення проблеми демографічної кризи є вагомим джерелом розвитку людського капіталу і соціальним пріоритетом розвитку економіки [12–14].

Академік НАН України А. Чухно вважає, що людський капітал (досвід, знання, навички, культура, філософія) є складовою інтелектуального капіталу [15].

Отже, людський капітал є важливою складовою людського розвитку. Тому в основі концепції людського розвитку, що є загальновідомим, лежить принцип: «Економіка існує для розвитку людей, а не люди – для розвитку економіки», а центральним елементом концепції людського розвитку є людський потенціал.

Варто наголосити на принципових особливостях концепції людського розвитку, які ґрунтовно проаналізовані академіком НАН України Е. Лібановою [16]:

- акцентування уваги на активності людей як суб'єктів процесу власного розвитку;
- увага не лише до реальних або потенційних працівників, а до всіх людей загалом, включаючи непрацездатних та економічно неактивних;
- підхід до освіти як до процесу, що має самостійну цінність, як до важливої складової загальної культури людства, а не лише як до умови покращення продуктивних здібностей людей;
- визнання високої значущості невиробничої діяльності жінок, підтримання рівноправності жінок у суспільстві та підвищення їх статусу.

Методологічною основою виникнення концепції людського розвитку була теорія людського капіталу, яка дозволила виділити здібності та знання людини як чинник економічного розвитку, що дозволяє оцінити економічну роль освіти, науки, охорони здоров'я тощо. Широке визначення концепції людського розвитку ще більшою мірою привернуло увагу до проблеми людини та теорії людського капіталу і трудового потенціалу.

В роботі [17] зазначається, що в концепції розвитку людського потенціалу розвиток людини не розглядається як чинник формування ресурсів для економічної діяльності, тоді як людський капітал виступає, передусім, економічним чинником. Отже, концепція людського розвитку і теорія людського капіталу мають різні цілі та напрями дослідження, хоч при цьому об'єкт дослідження один і той же – людина та її потенціал. Тому концепція людського розвитку тісно пов'язана з концепцією людського капіталу. Саме людський капітал на сучасному етапі є основним чинником економічного зростання та забезпечення розвитку людського потенціалу. Так, процеси людського розвитку і формування людського капіталу взаємно перетинаються та підсилюють один одного.

В. Антонюк під людським капіталом розуміє такі властивості людини, як накопичені продуктивні здібності, знання, володіння інформацією, здоров'я, мотивацію і мобільність, які вона використовує в економічній діяльності для виробництва товарів та надання послуг [18].

О. Грішнова наголошує на тому, що теорія людського капіталу досліджує залежність доходів працівника, підприємства, держави від природних здібностей, знань, здоров'я та інших характеристик людей. Із сукупності складових потенціалу людини ця теорія вивчає те, що суттєво впливає на продуктивність праці і доходи. Це переважно стосується здоров'я, творчих здібностей, рівня освіти, професійних навичок, підприємливості, мобільності тощо. З окремих елементів процесу формування людського капіталу два мають у наш час особливо важливе значення – освіта та накопичення досвіду, і саме вони отримали найбільш детальну розробку у дослідженнях теоретиків людського капіталу [19].

Н. Ушенко визначає людський капітал як складну системну економічну категорію, яка об'єднує структуру модулів конкретних економічних відносин з приводу людини як носія трудових функцій, знань, економічних інтересів і суспільного відтворення та зазначає, що на його величину, в першу чергу, впливають демографічні передумови: поступове зменшення чисельності

населення; збільшення у загальній чисельності населення України питомої ваги осіб у віці старше 65 років; зменшення тривалості життя; зниження сумарного коефіцієнта народжуваності [20-22].

Таким чином, досвід розвинених країн, дослідження закордонних і вітчизняних вчених свідчать, що без людського розвитку, високого рівня людського капіталу, у тому числі здоров'я неможливе економічне зростання. Тому окремим напрямом людського розвитку має бути формування ефективного механізму розвитку людського капіталу (рисунок 2) та концепції самозбереження здоров'я зайнятого населення.

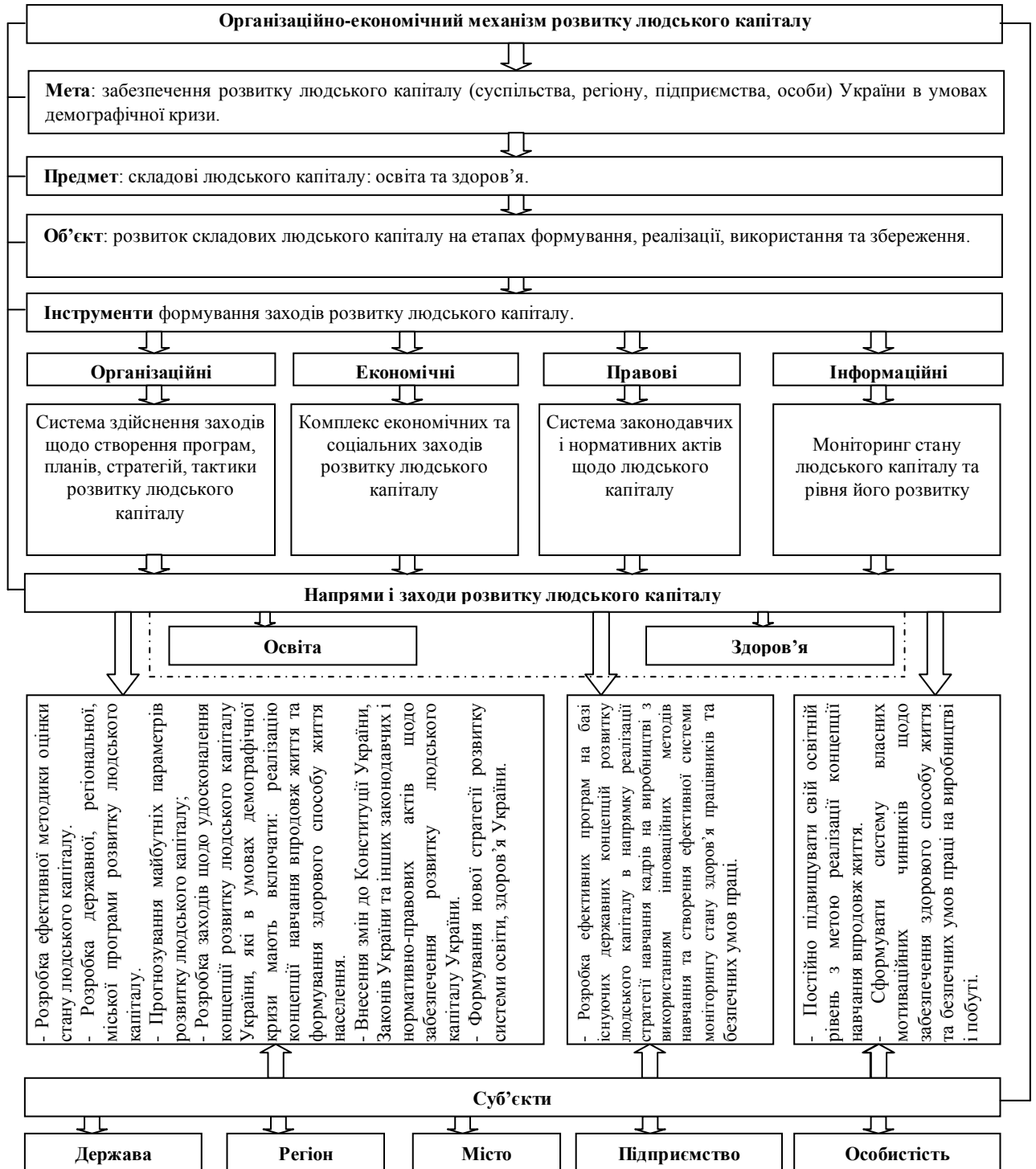

Рисунок 2 Схема організаційно-економічного механізму розвитку людського капіталу України на базі освітньо-медичного чинника

Джерело: розроблено автором.

Отже, головним фактором розвитку людського капіталу має стати пріоритет здоров'я українців, а запропонований організаційно-економічний механізм його розвитку дозволить сформувати і реалізувати концепцію самозбереження здоров'я. Зазначена концепція, на мою думку, почне працювати, якщо комплексно реалізувати такі заходи:

- сформувати суспільне усвідомлення цінності здоров'я нації та ефективну систему стимулювання населення до збереження свого здоров'я;
- розробити заходи щодо формування компетентності, знань та вмінь керівників місцевих органів виконавчої влади і посадових осіб органів місцевого самоврядування щодо ефективності реалізації державної політики з самозбереження здоров'я населення;
- реформувати галузь охорони здоров'я (витрати на охорону здоров'я мають відповідати реальним потребам; розв'язати проблему гарантування державою безоплатного обсягу надання медичної допомоги; забезпечити недостатність медикаментозного і матеріально-технічного забезпечення закладів охорони здоров'я; підвищити ефективність організації системи надання медичної допомоги, усунути диспропорції її первинного, вторинного і третинного рівнів; підвищити рівень інформованості про сучасні медичні технології, засоби збереження здоров'я та активного дозвілля тощо);
- підвищити ефективність державної політики щодо формування здорового способу життя;
- розробити нормативно-правові акти, які мають ефективно вплинути на створення умов для формування і реалізації концепції самозбереження здоров'я;
- покращити ситуацію щодо рухової активності населення;
- усунути небезпечні соціально-економічні явища: тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотиків; нераціональне та незбалансоване харчування, асоціальна поведінка;
- зменшити рівень виробничого травматизму, інвалідності, професійних захворювань.

Висновки. Отже, підсумовуючи основні теоретико-методологічні та наукові засади розвитку людського капіталу України, сьогодні необхідно посилювати увагу на його детермінантах – здоров'ї та освіти. Дані вітчизняних та закордонних вчених свідчать, що саме людський капітал є стимулятором економічного зростання, підвищення життєвого рівня громадян.

Збільшення інвестицій в освіту, професійну підготовку, охорону здоров'я, мобільність забезпечують накопичення людського капіталу, в той же час вони сприяють розвитку людського потенціалу (інтелектуального, фізичного, культурного, трудового). Збільшення людського капіталу є чинником економічного зростання, забезпечує зростання продуктивності праці, збільшення ВВП та доходів населення та передумовою формування концепції самозбереження здоров'я зайнятого населення. Це, в свою чергу, зміцнює економічні основи людського розвитку, а отже – і економіки країни в цілому.

Крім того, варто зосередити зусилля на розв'язанні поточних і стратегічних завдань – економічному забезпеченні відтворення населення, належному соціальному захисті сімей з дітьми та осіб похилого віку, поліпшенні екологічної ситуації, зниженні виробничого та побутового травматизму, пропаганді здорового способу життя, самозбереження власного здоров'я населенням, забезпеченні доступності якісної допомоги та освіти, що, зрештою, стане вагомим підґрунтям для підвищення тривалості повноцінного активного життя населення і підґрунтям розвитку людського капіталу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рингач Н. О. Погляд на проблему передчасної смертності населення України крізь призму національної безпеки / Н. О. Рингач // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 1. – С. 102–111.
2. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу [монографія] / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
3. Пирожков С. І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України / С. І. Пирожков // Демографія та соціальна політика. – 2004. – №1–2. – С. 5–20.

4. Онікієнко В. В. Удосконалення соціально-трудових відносин як важлива умова забезпечення людського розвитку / В. В. Онікієнко // Демографія та соціальна політика. – 2004. – №1–2. – С. 102–109.
5. Левчук Н. М. Соціальна диференціація стану здоров'я і смертності в Україні // Демографія та соціальна політика. – 2007. – №. 1 – С. 12–27.
6. Офіційний сайт державної служби статистики України. Населення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Смертність населення України у трудоактивному віці [монографія] / За ред. Е. М. Лібанової. – К : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 211 с.
8. Міністерство праці та соціальної політики України. Праця та зайнятість осіб з інвалідністю в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vmurol.com.ua>.
9. Мельник С. Оцінка якості трудового життя на виробничому рівні: методичні підходи / С. Мельник, П. Коропець // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 5. – С. 3–10.
10. Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 7. – С. 48–50.
11. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика / В. Близнюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 5. – С. 30–34.
12. Ривак О. Соціальні пріоритети розвитку економіки України / О. Ривак // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 3. – С. 20–23.
13. Небава М. І. Теорія корпоративного управління : навчальний посібник. – К. ЦУЛ, 2004. – 212 с.
14. Небава М. І. Еволюція поглядів на систематизацію соціального капіталу // Проблеми системного підходу в економіці. Електронне наукове фахове видання. Київ. – № 4. – 2008. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-4/Nebava_M_408.htm.
15. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку / А. Чухно // Економіка України. – 2001. – № 11–12.
16. Лібанова Е. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз / Е. Лібанова. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
17. Новікова О. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку [монографія] / О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк та ін. – Донецьк. : Ін-т економіки промисловості НАН України, 2008. – 468 с.
18. Антонюк В. Економічні аспекти формування та використання людського капіталу в Україні / В. Антонюк // Социально-экономические аспекты промышленной политики. – Ин-т економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2004. – С. 29–45.
19. Грішнова О. Економічна природа і значення категорії людський капітал / О. Грішнова, Л. Тертична // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 7. – С. 33–37.
20. Ушенко Н. Науково-методологічні основи державного регулювання відтворення людського капіталу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка і управління національним господарством» / Н. Ушенко; Науково-дослідний економічний інститут МЕУ. – Київ, 2009. – 30 с.
21. Управління формуванням ефективних економічних інститутів в умовах України [монографія] / А. А. Шиян, Л. О. Нікіфорова. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 300 с.
22. Мороз О. В. Соціально-психологічні чинники мотивування працівників приладобудівних підприємств [монографія] / О. В. Мороз, Л. О. Нікіфорова, А. А. Шиян. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 275 с.
23. Заюков І. В. Розвиток андрагогіки в умовах демографічних змін в Україні / І. В. Заюков, О. В. Кобилянський, А. В. Марченко // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 3. – С. 119–125.

Заюков Іван Вікторович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки життєдіяльності, Вінницький національний технічний університет, Zivan@i.ua.

Zayukov Ivan Victorovich, candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of department of safety of vital functions, Vinnitsa national technical university, Zivan@i.ua.